

na Limbursko nikdy nevzdali, avšak po Worringen byli Lucemburkové příliš oslabeni a s brabantským vévodou Janem Vítězným se smířili. Smír ve formě Jindřichova sňatku s Janovou dcerou Markétou Brabantskou (1292) zprostředkovala Markétina teta, francouzská královna vdova Marie Brabantská. Jindřich také na pařížském dvoře Filipa IV. Sličného získal příslušné vzdělání, od krále přijal roku 1294 léno ve formě renty a ochotně podporoval jeho politiku proti papeži Bonifáci VIII., spojenou s přesunem papežství do Avignonu. Byl proto považován za možného francouzského exponenta ve Svaté říši římské, podobně jako jeho bratr Balduin, jenž se připravoval na duchovní kariéru na Sorbonně a kterého v jeho dvaadvaceti letech francouzský král prosadil na trevírský arcibiskupský stolec (1307).¹¹

Francie se již několik desetiletí transformovala v raně moderní stát s výkonnou administrativou. Navíc za Filipa IV. Sličného rozšířili řady králových úředníků takzvaní legisté, právní specialisté často nižšího původu, jejichž nálezy byly významnou oporou královské politiky. Silný francouzský stát se snažil posunout své hranice východním směrem a zkoumal možnosti expanze do Říše, jejíž centrální vláda byla slabá: od Fridricha II. nebyla většina římských králů s to ani vládnout, natož dosáhnout císařské korunovace v Římě. Když roku 1308 zemřel násilnou smrtí římský král Albrecht Habsburský, usiloval Filip IV. o obsazení říšského trůnu francouzským kandidátem. Jeho bratr Karel z Valois však nebyl pro kurfiřty přijatelný a při hledání optimálního kandidáta – nepříliš silného knížete z nepříliš slavného rodu, aby se předešlo dědickým nárokům na trůn – padla volba na lucemburského hraběte Jindřicha. Lucemburka podporovali zvláště duchovní kurfiřti, jeho bratr, trevírský arcibiskup Balduin, a mohučský arcibiskup Petr z lucemburského Aspeltu.¹²

Zvolení římským králem vyneslo lucemburského hraběte do čela říšské politiky, pro jejíž realizaci však potřeboval mnohem větší příjmy, než jaké mu mohlo poskytnout samotné Lucembursko. Po dvou stoletích pokusů o expanzi v lidnaté a politicky členité Lotharingii bylo jasné, že tamější prostor skýtá v tomto ohledu jen málo šancí. Jindřich se tudíž mohl velmi snadno stát dalším z bezvýznamných římských králů, jakými se vyznačovalo takzvané období interregna.

Lucemburský hrabě byl však nad očekávání odvážný a jeho říšské ambice mohutně podporovali duchovní kurfiřti, Balduin a Petr z Aspeltu, jakož i širší příbuzenstvo. Díky tomu vznikl velkolepý i dosti promyšlený plán na obnovení říšské moci v Itálii, jež by nejen otevřelo římskému králi cestu k císařské korunovaci v Římě, ale i poskytlo tolik potřebný fiskální příjem říšské komoře. S říšským královským titulem se nadto Lucemburkům otevřela další skvělá šance, totiž prosadit se na trůn v bohatém Českém království, které bylo na rozdíl od říšského trůnu (byť s určitou výhradou proklamovanou ve Zlaté bule sicilské) de facto dědičné. Oba projekty však Jindřicha VII. i jeho syna Jana vzdalovaly rodnému hrabství, jež se tímto ocitlo v poněkud excentrické poloze oproti těžišti nových rodových zájmů. Nadto si vyžádaly obrovské nasazení a úsilí, v Jindřichově případě až heroické.¹³ Jakkoli je zvykem úspěšnost obou podniků relativizovat jak ve vztahu k Itálii, tak ve vztahu k českým zemím, pro Lucemburky znamenalo Jindřichovo tažení a Janův nástup na český trůn jednoznačný vzestup k moci a slávě celoevropského rozměru.

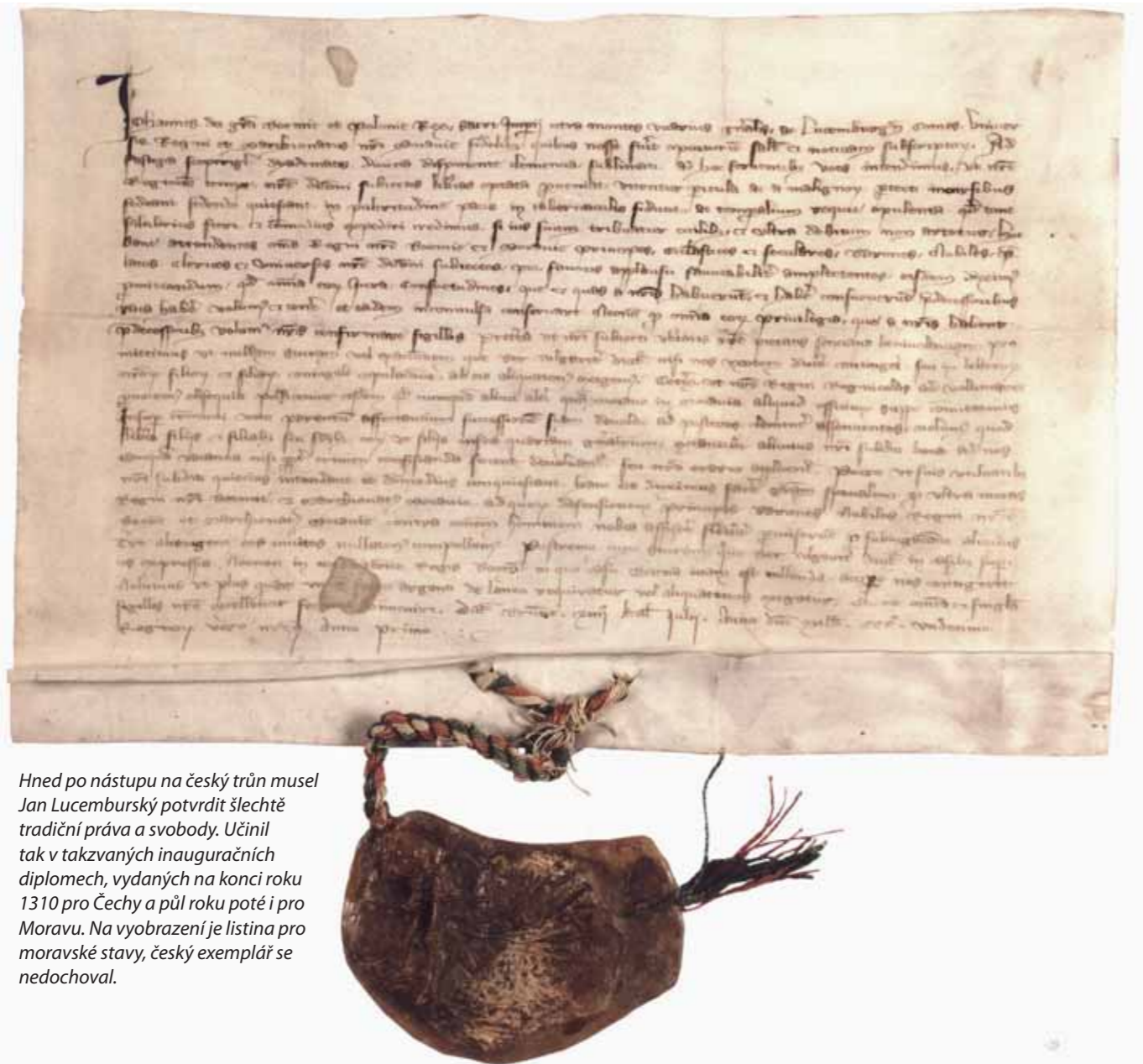
Jan Lucemburský a česká šlechta

Zdeněk Žalud

Vymření středověké dynastie po meči představovalo pro zemi, kde dosud vládla, závažný politický problém. České království jako léno v rámci Svaté říše římské podléhalo římskému králi, ovšem nástupce trůnu směla volit i zemská aristokracie, přičemž postavení budoucího panovníka posiloval jeho sňatek s ženou vymřelého královského rodu. S takovými postuláty byl konfrontován každý uchazeč o českou monarchii po vymření Přemyslovců; Rudolf Habsburský a Jan Lucemburský měli ovšem oporu ve svých otcích, římských králich, kteří je oblétili přemyslovským dědictvím. Zemští aristokraté však jednali s cizí dynastií s předstihem, aby si obě strany do budoucna vymezily sféry politického vlivu. Listinná záruka zemských svobod, kterou od budoucích králů zemská aristokracie očekávala, byla v takových případech nezbytným krokem k získání trůnu.¹

Předpokládá se, že římský král Jindřich VII. zahájil jednání s českou aristokracií o podmínkách nástupnictví svého syna ještě před jeho špýrskou svatbou. V březnu 1310 vyslal do Čech poselstvo s posláním získávat přední české šlechtice. Tato mise byla patrně úspěšná, což dokládá přechod Jana z Vartenberka do lucemburského tábora. S nabídkami vyslanců z Říše tajně koketoval i pan Jindřich z Lipé, který na české straně brzy převzal vedoucí úlohu. Jako bývalý královský podkomoří měl pan Jindřich přehled o finanční situaci českého trůnu, navíc byl ve spojení s pražským biskupem Janem IV. z Dražic.² Za příklon k lucemburské kandidatuře si někteří čeští pánové vyžádali od Jindřicha VII. zvláštní výsady.³

Tato výměna služeb a protislužeb však představovala pouze doprovodný fenomén k jednání o královském potvrzení zemských svobod. Finální verze potvrzení byla zveřejněna asi již o Vánocích roku 1310, kdy Jan do Prahy svolal zemský sjezd.⁴ Vydání inauguračních diplomů – jednoho pro Čechy a druhého pro Moravany – předcházelo jednání o konceptu tohoto privilegia, který patrně vzešel z biskupské kanceláře Jana IV. z Dražic.⁵ Vedle obecného požadavku, aby král zachoval práva a svobody pražského biskupa, ducho-

Hned po nástupu na český trůn musel Jan Lucemburský potvrdit šlechtě tradiční práva a svobody. Učinil tak v takzvaných inauguračních diplomech, vydaných na konci roku 1310 pro Čechy a půl roku poté i pro Moravu. Na vyobrazení je listina pro moravské stavy, český exemplář se nedochoval.

venstva, pánů, zemanů a všech obyvatel Českého království, si hlavně šlechta chtěla vymoci čtyři konkrétní výsady. Zemská aristokracie se nabízela k bezplatné vojenské pomoci králi pouze „na obranu nebo k zabezpečení pokoje země České a Moravské“, zatímco pro tažení do zahraničí měla mít nárok na žold. Obecnou berní měl panovník napříště vybírat pouze při své korunovaci a na věno svých svobodných dcer; v ostatních případech směl tuto berní požadovat jen se souhlasem šlechty. Třetí bod se týkal zcela nového nároku šlechty, která žádala dědické právo i pro své ženské potomstvo, zejména dcery. Poslední z požadavků vymáhal královský slib a záruku, že nový vládce nebude vládnout s pomocí cizinců a nebude jim svěřovat žádné dvorské ani zemské úřady spojené s držbou důchodů.⁶

Omezení vybírání přímých daní (berní) stejně jako vyloučení cizinců z panovnického dvora a úřadů patřily k obvyklým požadavkům evropských stavovských reprezentací a něco podobného rádci římského krále, zejména zkušený Petr z Aspeltu, očekávali. Jejich cílem bylo nároky zemské aristokracie eliminovat tak, aby Janovy první politické kroky na česko-moravském teritoriu byly co nejsnazší. Diplomáté formulující inaugurační diplomy sice u prvního požadavku zdůrazňovali fakt, že nejde o starobylé právo, ale zvláštní milost současného krále, fakticky jej však uznali. Rovněž omezení královských berních nároků bylo označeno za zvláštní milost a králi byl ponechán prostor k vybírání obecných berní i bez souhlasu velmožů. Změn doznaly také dědické nároky ženského pohlaví ve šlechtických rodinách: dědictví se mohly domáhat děti rodičů, nikoli tedy ženy či sestry zesnulých. Nejvíce oslaben byl v inauguračních diplomech poslední požadavek, v němž král Jan slíbil, že žádnému cizinci nesvěří župní úřad, což byl úřad vztahující se ke královskému správnímu hradu či městu, kontrolujícímu určitý správní obvod (*supa, provincia*).⁷ Tímto tak rozhodnutím byl zajištěn přístup cizinců k dvorským hodnostem.⁸

Vydáním inauguračních diplomů – pro české velmože někdy po pražské korunovaci 7. února a pro moravské v Brně 18. června 1311 – mladičký Lucemburk určitě nesplnil naděje zemských aristokratů. U královského dvora se mohli uplatňovat jen částečně, v konkurenci s královými poručíky a dalšími říšskými velmoži, jejichž přítomnost zde byla oprávněná vzhledem k Janově funkci říšského vikáře. Přestože Jindřich z Lipé v červenci 1311 opět přišel o podkomořský úřad, zůstal králi nablízku a roku 1312 si od něho zajistil splácení dluhů ještě z doby korutanského panování.⁹ Tíživá situace královské komory a některé necitlivé zásahy cizinců do právních zvyklostí země představovaly třetí plochy, které dokázala úspěšně využívat silící protikrálovská opozice. Z hlediska krále znamenaly neřešený problém královské statky, daně jeho předchůdci šlechticům do zástavy.

První zlomový okamžik nastal pro mladého Lucemburka po otcově smrti, v době, kdy kandidoval na římského krále. Čeští předáci sledovali jeho ambice v Říši se smíšenými pocity a snad si uvědomili možnou ztrátu svého vlivu, kdyby Jan uspěl. Nezvyklá byla ostatně i Lucemburkova dlouhodobá aktivita mimo království. Zvolení dvou římských králů (1314) jeho pozici vůči české šlechtě ještě dále oslabilo. Na jaře 1315, kdy Jan nejvíce potřeboval české bojovníky, se mu česká šlechta neznámým způsobem vzepřela. Panovník se již nemohl odvolávat na funkci generálního vikáře a tak byl donucen ze svého dvora odvolat většinu svých říšských rádčů. Jindřich z Lipé opět převzal podkomořství a Jan z Vartenberka se stal moravským hejtmanem,¹⁰ proti nim se však zformovala opoziční fronta, vedená Vilémem Zajícem z Valdeka.

Odboj Ronovců, rozpoutaný zjetím Jindřicha z Lipé v říjnu 1315, byl vyústěním rostoucího napětí mezi šlechtickými skupinami. Vilém Zajíc z Valdeka, který odstranění pana Jindřicha zinscenoval, se opíral o důvěru královského páru a na jeho stranu se přidal Bavor ze Strakonice a další páni, kteří získali úřady Ronovců vytlačeni od dvora. Zbraslavský kronikář Petr Žitavský naznačil tři hlavní motivy uvěznění pána z Lipé. Jindřichova tajná jednání měla podle šlechtických našeptávačů vést k Janovu nahrazení někte-

rým Habsburkem, královnu Elišku pak pobuřoval Jindřichův vliv na mladého krále a Ronovcův poměr s Alžbětou Rejčkou. Třetí moment tohoto zápasu byl mocensko-ekonomický: Jan se pokusil zamezit Jindřichově svévolné manipulaci s královskými důchody a donutil jeho spojence k navrácení královských hradů a dalších zcizených statků, včetně Rejččiných věnných měst.¹¹

Král si brzy uvědomil, že ke zdoání odboje mu skupina zformovaná kolem Viléma Zajíce nestačí. V prosinci 1315 přibyl králi na pomoc slezský kníže Boleslav Lehnicko-Břežský, v Praze se ocitli i válečníci z Míšeňska: Ota z Bergova, Půta z Turgova a další. Vojenskou pomoc králi poskytli také fojtové z Plavna a z Gery, přívrženci Jindřicha z Lipé navázali spojení s míšeňským markrabětem Fridrichem I. Rivalita velmožů z oblastí Míšeňska a Vogtlandu se tak přenesla i na české bojiště.¹²

Zápas skončil v březnu 1316 příjezdem Balduina Trevírského a Petra z Aspeltu, kteří iniciovali jednání o propuštění Jindřicha z Lipé.

Po uklidnění poměrů odjeli Lucemburkové v srpnu do Říše, zatímco Petr z Aspeltu měl řídit zemi po dobu Janovy nepřítomnosti. Jako regent však tentokrát neuspěl a Eliška Přemyslovna nedokázala v zemi zabránit konfliktům formujícím se šlechtických stran.¹³ Král, přivolaný v listopadu 1317, zahájil tažení proti vzbouřencům v nejméně příhodnou roční dobu, což výrazně podminilo výsledky bojových akcí. Kromě krátkodobých nájezdů se rebelující šlechtici zdržovali ve svých hradech a tvrzích, zatímco královo vojsko bylo odkázáno na dobývání jejich pozic. Vzbouřenci, kteří si zajišťovali vojenskou pomoc u Fridricha Habsburského, využili svůj nárok na svobodnou volbu českého panovníka a snad i Janových finančních nesrovnalostí ohledně zástavy Moravy Habsburkům z roku 1309.

Čeští páni podminili svůj smír s Janem jeho vyrovnáním s Habsburky a pro případ, že se s Lucemburkem nedohodnou, zamýšleli dosadit na český trůn Jindřicha Korutanského či některého Fridrichova bratra. Skupina velmožů, která dohodu 27. prosince 1317 zpečetila, slibovala do Hromnic příštího roku počet odbojníků ještě rozšířit. Jejich jména naznačují, jak rozsáhlá území

Klíčovou osobností politické scény druhého desetiletí 14. století byl Vilém Zajíc z Valdeka. Úzce spolupracoval s Janem Lucemburským a zejména s jeho ženou Eliškou, již nepřestal podporovat i v době konfliktu královského páru. Po usmíření s Janem vstoupil do služeb Ludvíka Bavora a záhy zemřel na následky zranění z boje (1319). Počátky rodového sídla Valdek spadají přibližně do poloviny 13. století, ale již Vilémovi potomci byli nuceni hrad prodat.

vzpouza zasáhla. Nejvíce rebelů pocházelo z oblastí na sever od Labe, podhůří Krušných hor a z jižních Čech.¹⁴

Po schůzce na Zvíkově 2. února 1318 se panští předáci sjednotili a vzbouřenců přibýlo, zatímco král se dostal do izolace. Zásah Ludvíka Bavora přivedl o Velikonocích 1318 obě soupeřící strany do Domažlic. Zbraslavská kronika zdůrazňuje královu milost vůči vzbouřencům, z nichž jmenuje Jindřicha z Lipé a Viléma z Landštejna. Po nových přísahách věrnosti Jan navrhl Jindřichovi z Lipé úřad podkomořího, „poddáváje mu úplně sebe i království“. Král Jan se přísahou zavázal „od sebe a z království odstraniti všechny Porýňany a cizí bojovníky, kteří mu poskytli pomoc ve válkách, a že nesmí žádnému cizinci a přistěhovalci svěřovati obročí, nýbrž že bude projednávatí všechny záležitosti království s radou Čechů“.¹⁵ Česká šlechta v Domažlicích prosadila své požadavky, ale nedokázala je rozšířit ani sankcionovat. Nešlo tedy o královu porážku, spíše o realistický kompromis, který šlechtě zajistil podíl na mocenské struktuře státu.¹⁶

Poté, co král razantním způsobem zbavil moci svou manželku (1319), jevil se Petru Žitavskému jako morální troska, zcela podléhající vlivu pána z Lipé. Faktem je, že během dosavadních konfliktů navázal četné styky s feudalitou za hranicemi Českého království, kam nyní orientoval svou expanzi. Díky diplomatické pomoci Oty z Bergova a Těmy z Koldic byl schopen rychle proniknout do Budyšínska a s pomocí Jindřicha z Lipé odškodnil Žitavskem svého rivala Jindřicha Javorského.¹⁷ Od roku 1319 v Čechách přibývá Janových leníků, zvláště z ciziny, držících strategicky významné hrady, aby i se svými vojenskými družinami byli králi v případě potřeby k dispozici.¹⁸ Starší kontakty se slezskou feudalitou a vratislavským patriciátem přišly králi vhod při jeho expanzi do Slezska a křížových výpravách do Pruska.¹⁹

Čeští páni ovšem pocítovali Janovu nepřítomnost v zemi jako nedostatek, zejména na počátku třicátých let, kdy Jan vytvářel svou italskou signorii. Jeho zdánlivý nezáměr o české záležitosti přivedl do tyrolského Merana roku 1333 zástupce země, kteří nabídli vládu v Čechách Janovu synovi Karlovi.²⁰

Politický program šlechtické obce výstižně vyjadřuje rýmovaná kronika takřečeného Dalimila. Není proto vyloučeno, že za vznikem nedávno objeveného latinského fragmentu kroniky stáli objednatelé z řad české šlechtické reprezentace. Spolurozhodovací pravomoc nobility v závažných otázkách znázorňuje i iluminace, v níž se panovníci – nahoře římský král Jindřich III., dole český kníže Břetislav – radí s urozenci před bitvou.

Karel se po příchodu do Čech opřel o politický vliv domácí šlechty a dal jasně najevo, že země přemyslovských předků pokládá ze své hlavní dědictví. Leitmotivem lucemburského dvojvládí však nebyla panovnická rivalita, nýbrž společné řešení dynastických problémů, občas přerušované konflikty.²¹ Česká šlechta zkrátka po roce 1318 vystupuje vůči Lucemburkům jako partner, a proto se dále zaměřím na osobnosti, u nichž je spolupráce s králem Janem zvláště patrná.

V rámci české šlechtické obce hrál od počátku Janovy vlády prim Jindřich z Lipé, který na sebe upoutal pozornost již před rokem 1310. Po protikrálovském odboji, k němuž zmobilizoval většinu české šlechty, dokázal sobě i svým stoupencům zajistit amnestii a pevné místo u dvora, kde ho posléze vystřídali synové Jindřich mladší, Jan a Bertold. Sňatky spojil svou rodinu s lucemburskými Blankenheimy a rakouskými Klingenberky, sám se netajil svým vztahem k Alžbětě Rejčce. Jeho mocenský vzestup dokládá funkce hejtmana na Moravě ve dvacátých letech i hodnosti jeho synů. Okolo pánů z Lipé se pohybovali jejich příbuzní a řada klientů či leníků. Mezi klienty, kteří pánům z Lipé sloužili jako těžkooodění jezdcí nebo jako purkrabí jejich hradů, náleželi mimo jiných bratři z Weitmile, hornolužický rod Haugviců či Nosticové.²²

Po boku pánů z Lipé vystupují další mocní Ronovci, Berkové z Dubé. Hynek Berka z Dubé starší měl významné postavení již na dvoře posledních Přemyslovců a ani generace jeho synů nepostrádala politické ambice. Nejvýše dosáhl Hynek Žák, který byl v letech 1327–1333 olomouckým arcibiskupem, a Hynek Berka mladší, jenž zastával v období 1321–1348 úřad pražského purkrabí, ve dvacátých letech řídil zemi jako zemský správce a od roku 1331 byl správcem Hlohovska. Vedle Hynka Berky nechyběl u významnějších královských podniků ani jeho synovec Hynek z Náchoda.²³ Z Vartenberků se u Janova dvora uplatňoval spojenec Jindřicha z Lipé Jan z Vartenberka na Děčíně a zejména jeho potomek Vaněk z Vartenberka, který svému rodu zajistil úřad nejvyššího číšníka Českého království.²⁴

Rozdílné představy o postavení královské moci se týkaly především vnitřních záležitostí, v politice zahraniční hledaly obě strany společnou řeč snadněji. Česká šlechta například hojně podpořila Janovy prusko-litevské křížové výpravy v letech 1322–1337. Svatojiřská legenda, zachycená v gotickém paláci na jindřichohradeckém zámku, je patrně aluzí právě na tato tažení. Devatenáct erbů ve spodním páse legendy představuje jejich účastníky.

Velký vliv měl na mladého krále a zejména na jeho ženu Vilém Zajíc z Valdeka, syn podkomořího Zbyslava z Třebouně a příslušník rodu Buziců. Jeho zápas s Ronovci však nebyl úspěšný a ani jeho synové již na krále neměli valný vliv.²⁵ Ke dvoru měli blízko Vilémovi bratřenci Oldřich Zajíc ze Žebráku a hlavně jeho bratr, králův věřitel a důvěrník Zbyněk Zajíc ze Žebráku, který založil větev pánů z Házmburka.²⁶

Mezi českými pány nesporně vynikal Petr I. z Rožmberka, který byl snad největším věřitelem hotovosti lačného krále. Petr svoji pozici u dvora vybuodoval pomocí obratných půjček a spolu se svými stoupenci Vilémem z Landštejna a Heřmanem starším z Miličína doprovázel krále na sebevzdálenějších cestách a taženích: na Litvu, k Metám i do Tyrol. Právě v tyrolském Meránu přispěl k návratu prince Karla do vlasti. Ten se mu odvděčil potvrzením v úřadě nejvyššího komorníka a jmenováním hejtmanem v Čechách během nepřítomnosti obou Lucemburků roku 1340. Rožmberk nečerpal své bohatství pouze z podílu na berni, kutnohorské urbuře, z darovaných či zastavených nemovitostí, ale také dal těžit na Českokrumlovsku zlato, kterým v podobě slitkového kovu zřejmě platil. Král Jan se roku 1341 pokusil své dluhy vůči Rožmberkovi specifikovat a vyčíslit, neboť se už vymykalý kontrole královské komory.²⁷

Neobyčejně vlivnou pozici ve šlechtické obci si vydobyl pan Oldřich Pluh, uvádějící od počátku třicátých let predikát z Rabštejna. Nejprve byl hejtmanem na Jindřichově Hradci, později pak přešel do královských služeb. Zde v letech 1319–1343 působil jako podkomoří, 1325–1338 zastával úřad zemského sudího a roku 1323 je poprvé a naposledy uveden jako hofmistr. Koncentrace moci v Pluhových rukou (od prosince 1331 jako zemský správce v Čechách) jistě popouzela příslušníky starobylých rodů, kteří se rozhodli prosadit návrat dědice českého trůnu. Za Karlovy vlády vliv Oldřichova rodu rychle upadl.²⁸

Těma z Koldic (1303–1340) byl příslušníkem rodu z oblasti Míšeňska a jeho cesta mezi české panstvo byla složitější. Svě mládí trávil u dvora knížete Boleslava Lehnicko-Břežského. Díky Boleslavově pomoci králi Janovi se také Těma setkal s Lucemburkem. Pro upevnění jejich vztahu bylo významné Janovo střetnutí s Jindřichem Javorským o Budyšínsko a Zhořelecko (1319). Zdá se, že se Těma spolu s Otou z Bergova včas přiklonili k českému králi, jemuž poskytli „část svých hradů“ a své služby přes varování Jindřicha Javorského.²⁹ Koldic posléze přijal od krále lénem panství Krupka s cínovými doly. Byl Janovým trvalým společníkem a rádcem a neztratil svůj vliv ani po příchodu mladého Karla do Čech. Naopak, jeho syn Těma II. (1338–1383) se zařadil k nejdůležitějším mužům Karlova dvora.³⁰

Na závěr lze říci, že formování principů dualistické vlády českých zemí bylo v první polovině 14. století ještě v počátcích a hlavně ve stínu Janovy dynastické politiky, které se šlechta většinou podřizovala.³¹ Národnostní antagonismy oné doby byly většinou záminkami, nikoli příčinami konfliktů šlechtických klik. Nelze říci, že by Jan na českou šlechtu po roce 1318 zanevřel. Řada českých pánů, ale i drobných rytířů a vazalů mohla v celé Evropě po jeho boku předvést své vojenské schopnosti, aniž by si v tom nějak překážela s Lucemburčany či Porýňany.³²